

der hovedgårdsdrift 1525–1774, motiverne hertil og denne udviklings virkninger. Landbrugstekniske forhold, især udskiftning af fællesskabet, har ofte været afgørende årsager, men betydningen af ødegårdsproblemet og skattepolitikken bør ikke undervurderes. Et tab på 4–5 % af bondejorden var ikke skæbnesvangert for bønderne og skabte ikke direkte noget socialt problem, men hoveriets vækst og gods-ejernes tiltagende myndighed overfor bønderne kom i stigende grad til at præge godssystemet. Ved Gunnar Olsens meget fortjenstfulde undersøgelser er nedlæggelserne i det store og hele blevet tilfredsstillende statistisk belyst, men der er stadig brug for en mere indgående analyse af stordriftens væsen, af dens økonomiske og sociale virkninger (til skade eller gavn for bondebruget?), og her tør man håbe på nye betydelige arbejder fra samme hånd.

– »Hovedgård og bondegård« har et nyttigt stedregister, men burde også have haft personregister. Den fyldige indholdsfortegnelse gør det nogenlunde ud for et sagregister.

Fridlev Skrubbeltang.

Anders Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske bevægelse med særlig henblik på den Borupske kreds. I, 1870–1887. (Det danske Forlag, 1958). 496 s.

Dr. Thyssens 496 sider store disputats er uden sammenligning det mest betydningsfulde og omfattende arbejde om grundtvigianismen i vor historiske litteratur. Det er ikke det første; Thyssen nævner selv med al respekt sine forgængere: Anders Nørsgaards værk fra 1936, Poul Engbergs (1940), Roar Skovmands højskole-disputats (1944), Hakon Stangerups skrift om kulturkampen (1946) og undertegnede Morten Pontoppidan-biografi (1950–53). Hvad Bernard af

Chartres bemærkede om sin generations forhold til oldtidens klassikere – »i sammenligning med de gamle er vi som dværge på kæmpers skuldre. Selvom vi kan se mere og fjernere ting end de, så skyldes det ikke vort skarpsyn eller vor legemsstørrelse, men udelukkende det, at vi løftes i vejret af giganter« – kan (mutatis mutandis!) også anvendes om Thyssens overmåde loyale forhold til forgængerne, og unægtelig kan han se »mere og fjernere ting end de«, ikke blot fordi han står på deres skuldre og har en solid tradition bag sig, men også fordi hans viden og skarpsyn, i kraft af en ejendommelig indlevelsesmetode, er større. Hans referater er ikke blot koncise (og brede!), men fremtræder på en sådan måde at man gennem dem oplever gangen i tankers og ideers tilblivelse så at sige indefra. Det bør ved en disputats være overflødigt at bemærke at akribien er i orden, men i dette tilfælde kan det ikke undgå at aftvinge beundring at bogen formelt er næsten lydefri i stil og sprog, i komposition og korrekturlæsning et arbejde hvor »fejl« i banal forstand praktisk talt ikke forekommer; sliddet har lønnet slideren med et værk som i enhver henseende præsenterer sig smukt.

Rent kildemæssigt lader grundtvigianismens historie – også dens indre historie – sig skrive; det gælder ikke de andre kirkelige retninger: Indre Mission har unægtelig i høj grad lagt beslag på opmærksomheden i dagens strid, men ikke efterladt sig hverken arkivalske eller trykte kilder af større historisk værdi; at skildre IM.s prædiken på grundlag af hele bjerge af opbyggelighed er vel muligt, men m. h. t. dens virkelige historie, dvs. dens indre og ydre konflikter, dens mål og dens resultater er vi i virkeligheden ilde stillet; rimeligvis hænger det sammen med at grundtvig-folket havde en gennem opdragelse skærpet historisk sans – derunder også sans for at sikre

sig »liv og eftermæle« ved at gemme på papir – mens IM interesserede sig for »det ene fornødne« og brugte kakkelovnen som arkiv. Og hvad angår centrumsretningen (med urette kaldet den »højkirkelige«) er vi også vel hjulpede såvidt det angår teologisk og homiletisk litteratur, men i grunden heller ikke længere (med mindre man da vil regne de ofte forherligende biografier og autobiografier med); det skyldes at disse folk til en vis grad levede efter devisen: bene vixit qui bene latuit, udlagt således at de foretrak at øve deres indflydelse (og den var stor, for de sad i nøglestillingerne) bag kulisserne; med vækkelsernes stærke dominans i det kirkelige billede kom de »stille i landet« til at stå i skygge, og det er i virkeligheden en legitim forskningsopgave (som også kan realiseres) at grave dem ud af selvforskyldt og uforskyldt forglemelse og derved skabe bedre balance i det kirkehistoriske perspektiv.

Men for grundtvigianismens vedkommende flyder kilderne rigeligt: tidsskrifter, bøger, og ikke mindst breve foreligger i kolossal udstrækning, og det er en af Thyssens store fortjenester selv at have tilvejebragt et meget omfattende materiale fra privatarkiverne; fortjenesten bliver ikke mindre fordi han præcist forstår brevets problematiske kildeværdi og med sikker hånd gør brug af denne forståelse når han skriver. Brevet »går lige til sagen«, afslører det personlige sigte, og hvor de private motiver ikke kommer til deres ret i den offentlige debat giver brevet ikke blot mulighed for korrektion, men også for nøjagtigere at bestemme bevæggrundene og komme bagom avis- eller tidsskrift-diskussionernes flimrende uklarhed, de tit slørede argumenters hug og parade. På så at sige hvert punkt er det lykkedes at underlægge fremstillingen med primære kilder, og også hvor billedet af det vi vidste i forvejen ikke ændres meget sættes det kendte ind i

en bredere sammenhæng, et dybere perspektiv. Det gælder naturligvis særlig bevægelsens ordførere (præster, højskolemænd, politikere, bladfolk etc.), men også den brede bondebevægelse som er og bliver al grundtvigianismes sociale – om man hellere vil: folkelige – substrat, og da navnlig nygrundtvigianismens.

En svensk kirkehistoriker som arbejder på den sociologiske linie har med rette peget på den enorme rolle »vängrunder« spiller i nyere kirkehistorie og om den gruppe der i firserne skabte den epokegørende kbhvske kirkesag bemærker han: »Sedda från allmän religionssociologisk synpunkt har dessa vängrunder haft en avgörande historisk betydelse för småkyrkorörelsens tillblivelse, inte bara som arbetslag, som kunde handla helt självständigt i förhållande till tradition och opinion, utan också som levande mönster för hur förhållandet mellan olika kristna bekännare i en storstad borde vara.«¹⁾ Med nogen tillem্পning kan man anvende denne betragtning på den borupske kreds som hos Thyssen er vehikel for en fremstilling af nygrundtvigianismen. Det drejer sig om en studenterkreds, stiftet 1874 med Ernst Borup – senere højskoleforstander i Kbhvn. – som leder og en række af dem der fik »nygrundtvigsk« betydning som medlemmer: V. Brücker, Uffe Birkedal, Karl og Alfred Povlsen etc. Ikke mindst fremdragelsen af Borups store privatarkiv og fundet (som dog for en gangs skyld ikke skyldes Thyssen selv) af den vandrebog – Sagamanden – som efter studentertiden bandt kredsen sammen har placeret denne gruppe som et af brændpunkterne i nygrundtvigianismens historie, både m. h. t. »idé-dannelsen« (som principielt interesserer Thyssen mest) og de mere håndgribelige udslag og indslag i dagens kirkelige og politiske

¹⁾ Berndt Gustafsson: Småkyrkorörelsen. Dess historiska bakgrund, 1955, p. 45 f.

(herunder samfundsproblemer) debat. Vennegruppen synes at have haft indgribende betydning for nygrundtvigianismens tilblivelse og forløb, og da den 1899 exploderede på moraldebatten (Jakob Knudsen: Den gamle Præst – og den strid som denne bog rejste) faldt også nygrundtvigianismen sammen og afslørede i sit fald den tilbundsgående splittelse i den grundtvigske kreds. Dette sidste er ganske vist ikke behandlet i dette foreliggende bind som jo kun er en første del, men hvordan Thyssen tænker sig nygrundtvigianismens historie skrevet færdig får man indtryk af gennem hans (utrykte) prisopgave (1951) og gennem to svære afhandlinger i Kirkehistoriske Samlinger (1954, 1958): omkring 1900 kunde de grundtvigske fløje ikke mere råbe hinanden op; den kirkelige og den folkelige linie (der jo tilsammen og kun tilsammen er grundtvigianismen) skiltes, førerne var ikke mere på talefod – heller ikke rent personligt – og grundtvigianismen var sprængt. Ganske vist mener jeg at Thyssen overvurderer sprængningens dybde: stillet overfor den demokratiske kirkepolitik som J. C. Christensen forelagde privat 1900 og som Venstres næsten almægtige kultusminister 1901 fandt de skilte fløje dog sammen i kampen mod kirkeforfatningen; begge parter måtte føle sådan et foretagende som et angreb på »den levende menighed« og på al åndelig frihed. Det blev ganske vist til nederlag, men kampen forenede i en vis forstand »gammel- og nygrundtvigianere«.

I samtiden var »nygrundtvigianisme« et skældsord, anvendt af mere kirkeligt-orthodoxe grundtvigianere der anså en religiøs folkevækkelse for nødvendig om et sandt folkeligt, kirkeligt og politisk, liv skulde folde sig ud i Danmark, imod de yngre som under påvirkning af situationen efter 1870 gik klart ind for en folkelig kultur, bygget på nordisk grund (løsrevet fra

international eller klassisk dannelse) og for venstrepolitik som en vej til folkelig frihed, for en fordomsfri kulturdebat, ja kulturelt samarbejde med fritænkerne, med en vis åbenhed overfor socialismen (som de personligt stod fjernt) og især overfor georgeismen som bedre kunde forenes med liberale synspunkter. For de »ældre« betød alt dette et frafald fra det ægte grundtvigske (et synspunkt der er optaget og med energi gennemført hos Anders Nørgaard, men udfra dogmatiske, ikke historiske, motiver). Thyssen mener ikke at der var tale om frafald eller udgliden; ganske vist skal man læse godt på lektien for at blive klar over hvad han egentlig mener, for han har med streng askese fortaget alle direkte personlige vurderinger og udelukkende samlet sig om den rent historiske opgave at udrede begivenhederne og genfremstille dem på grundlag af (hvad han anser for) deres indre motiver, og hans resultat er at nygrundtvigianismen i alle måder var en legitim forlængelse af tendenser som var fremherskende hos den ældre Grundtvig der ved sin død var nået frem til et »nygrundtvigsk« stadi, og 1870'nes unge folk drog i virkeligheden kun konsekvenserne. I forbigående må jeg bemærke at når man både ved disputatsen og i adskillige anmeldelser siden har indvendt at Thyssen ikke vil »ud af busken« med sin egen mening om tingene forekommer bebrejdelserne mig overdreven. Også jeg vilde have sat pris på at se forfatterens eget ansigt klarere i værket, men askese aftvinger altid respekt – navnlig når man ikke selv har det der i middelalderen hed »klosterkød« – og der er ialtfald ikke tale om nogen overtro på at historie kan gøres til en slags »objektiv« naturvidenskab. I den måde hvorpå Thyssen bruger og sigter sit stof, i den forsigtighed hvormed resultaterne lægges frem ligger afgjort de personlige vurderinger som intel historisk arbejde kan være foruden.

Mere vægt har en anden indvending: at den rent historiske analyse ofte kunde være ført et stykke videre; referaterne dominerer lovlige meget på dybdeborings bekostning; det gælder efter mit skøn især undersøgelsen (eller mangelen på undersøgelse) af de kierkegaardske motiver i nygrundtvigsk »filosofi«.

Med rette defineres nygrundtvigianisme som »åndelig venstrepolitik«. Mens grundtvigske »vennegrupper« som kun var en akademisk generation, dvs. 5-6 år, ældre end den borupske kreds havde fået deres livsanskuelse i almindelighed og deres kirkeligt-folkelige syn i særdeleshed dannet sidst i 1860'erne, da den kristeligt-folkelige vækkelse havde sin glanstid, kom problemerne efter 1870 på alle måder til at bestemme nygrundtvigianerne: sammenbrudet af det nationale håb (skandinavismen indbefattet) ved den fransk-tyske krig, pariserkommunen, Georg Brandes' optræden på scenen, Det forenede Venstres tilblivelse og første sejre og socialismens gennembrud. Dette og mere til skabte i virkeligheden en afgrund som skilte to studentergenerationer; de levede i hvert sit åndelige og kulturelle, politiske og religiøse klima, og de yngre måtte ganske anderledes end de ældre tage stilling til påtrængende problemer; de ældre kunde stort set nøjes med at afvise, de havde deres syn »færdigt«; men det tjener de yngre til ære at de med ildhu orienterede sig i den nye situation og satte sig selv ind på at finde selvstændige svar. Hertil fik de fremragende hjælp af Rasmus Nielsens filosofiske dualisme; den blev det instrument som gav de nygrundtvigske et for dem selv urokkeligt ståsted hvorfra de »kunde bevæge jorden«. Det gjaldt at skelne skarpt mellem tro og viden; begge livsholdninger var suveræne på hver deres felt, men måtte ikke blandes sammen – som datidens spekulative og dogmatiske teologi gjorde. Rasmus Nielsen havde nok af

Kierkegaard lært at skelne kvalitativt mellem erkendelsen og existens, men – og det er bl. a. her analysen burde have været dybere – hans tænkning var ikke kierkegaardsk, snarere leverede han en filosofisk legitimation for vækkelsens syn og metode: troen blev til i den religiøse (psykologiske) oplevelse; viden var alt det som ligger på forstandens område. Når man altså havde gjort de fornødne religiøse erfaringer kunde man være ganske tryk overfor viden og videnskab (ikke i udgangspunktet, men i anvendelsen, i forskellen på optimisme og pessimisme, ligger den afgørende delingslinie mellem grundtvigianisme og Indre Mission). Men Rasmus Nielsens og nygrundtvigianernes trosbegreb var ikke Kierkegaards for hvem troen er den konkrete lydighed mod Guds befaling, kristeligt er nemlig al erkendelse handling, forståelsen bliver først til i »afgørelsen«; ved tro forstod de snarere den religiøse »inderlighed«, et kierkegaardsk begreb unægtelig, men omtolket i retning af subjektiv religiøs oplevelse. I kraft af inderligheden – således forstået – kunde man stille sig »ganske frit« til bibel og kirkelære, vurdere alt efter »sit eget åndelige skøn« – hvis målestok er den religiøse oplevelse – og derfor uden besvær gå ind i venstrepolitik eller kulturdebat med folk som mente noget helt andet, ja »samarbejde« med fritænkere som benægtede trosoplevelsens objektive realitet. Den religiøse erfaring var »det faste punkt« som gør tryk i dagens strid og forlener med et ukueligt »lyst syn«, en sikker overbevisning om at kristendommen – det siger ens egen erfaring – er alt andet overlegen. »Alt er tilladt, men ikke alt er gavnligt«, sagde apostlen; den sidste sætning faldt ud af den nygrundtvigske teologi. Naturligvis kan man (med Hal Koch) kalde Rasmus Nielsens filosofi noget vrøvl, en skinløsning af problemerne, men Thyssen beholder ret i sin replik: at det historisk set er uden

forskel om en filosofi er »gal« eller »rigtig«; det kommer kun an på at beskrive dens struktur og placere dens anvendelse og virkninger. Og denne filosofi fik eminente virkninger: i datidens kristeligt-folkelige vækkelse blev faktisk Rasmus Nielsens uigen-nemtænkte dualisme (som jo i realiteten havde et monistisk udgangspunkt, nemlig hegelianismens) og hans kvasi-kierkegaardske forsøg på at redde videnskaben og religionen (med opgivelse af teologien) just den ideologi som passede til situationen. Jeg kan derfor ikke være enig med Hal Koch (Politiken 27/3-58) i at grundtvigianerne led nederlag fordi de var for små og fordi deres filosofi var noget snak; nederlaget er oplagt, men årsagerne er mere komplicerede, og nygrundtvigianerne var ikke ringere folk end datidens bedste, deres filosofi ikke værre end brandesiansk eller socialistisk udviklingsfilosofi (som heller ikke har undgået »nederlaget«); vel var de ikke meget dybsindige; de havde – »forunderligt at sige og sært at tænke på« – hverken læst Grundtvig eller Kierkegaard, men som epigoner – og *det* var de i en vis forstand – ladet sig nøje med første generations (mis)tolkninger, og jeg vilde snarere mene at disse Kierkegaard- og Grundtvig-»disciple« led nederlag fordi de vilde gøre kristendommen gældende som en åndsmagt i politik og kulturdebat. Det *skal* føre til nederlag, og i den forstand fortjente de det. Men det er et andet synspunkt end det rent historiske.

I 1870'erne dannedes den nygrundtvigske ideologi, i 1880'erne skulde den stå sin prøve, da de unge fik examen og kom ud i livets virksomhed. At de slog an er givet: deres oplevelsesreligiøsitet svarede til vækkelsens, deres frisind og frihedssyn til tidens dominerende politiske og kulturelle strømninger, deres kamp for »frie« skoler eller menigheder var i pagt med bonderejsningens strid for en plads i so-

len. De konservative grundtvigianeres forbitrelse og – ofte – perfide polemik tog til, og mange højreorienterede blev drevet ind i samarbejde med Indre Mission; de politiske modsætningers tilspidsning 1885/7 oprev grundtvigianismen, landbrugskrisen gav bønderne andet at tænke på end åndelighed (f. ex. andelsbevægelse), det idealistiske engagement i dagens spørgsmål drev de nygrundtvigske ud i en stærk optagethed af alle slags »sager« (kvindesag, fredssag, afholdssag, etc.), og 1887 ramtes den nygrundtvigske ideologi i hjertet da Morten Pontopidan drog alle konsekvenser af det grundtvigske »nederlag« og fandt fejlen i selve det grundtvigske syn: Grundtvig havde taget afgørende fejl – ikke i den »mageløse opdagelse« i og for sig, men i med teologisk jura at omskabe den til dogmatisme. Resten af historien kommer i næste bind!

Det er ugørligt at referere Thyssens kæmpeværk i alle dens spændende aspekter, opklarede som de er med et væld af nye oplysninger der virkelig betyder en landvinding for al slags historisk arbejde med vor nyere historie. Det skal blot endnu fremhæves at så længe forfatteren holder sig til sit emne, belyser og analyserer den nygrundtvigske bevægelse indadtil eller i forhold til samtidens politiske og kulturelle problemer er han suveræn i kraft af sin viden og sin sikre metode, men jeg mener afgjort at han har underbetonet hvad Indre Mission betød for at gøre grundtvigianismen til det den blev; det er som om han har ladet det være godt med at fastslå at de to retninger stod for fjernt og indbyrdes for fjendtligt til at få gensidig betydning; det skal man ikke være sikker på: fjernhed og fjendskab kan være særdeles formgivende og indholdsbyggende faktorer, og endelig udspang da også begge bevægelser af samme rod, omend med en række forskelle som bl. a. skyldes den sociale differentiering. Iøvrigt kunde man

sige noget lignende om forholdet mellem grundtvigianerne og den kirkelige centrumslinie; også her var fjernheden og fjendtligheden af stor betydning for begge parter, og de »negative« faktorer turde være ligeså væsentlige i et historisk begivenhedsforløb som de »positive«.

Disse kritiske indvendinger fremføres navnlig for at pege på at denne bog rejser nye forskningsopgaver; et vidnesbyrd derom ser jeg f. ex. i Thyssens lovlige hurtige påstand om Indre Missions helt negative forhold til politik; den tror jeg er helt forkert: IM havde en ganske bestemt politik: nemlig – på alle områder at »holde tilbage«, at retardere udviklingen; deri stemte den overens med den konservative grundtvigianisme, derfor fandt parterne midt i 1880'erne også hinanden, og for begges vedkommende var perspektivet apokalyptisk: pariserkommunen var varslet om de sidste tider, fritænkeriets »frafald« og socialismens »sataniske« kræfter bestyrkede teorien om at leve ved tidernes ende hvor en stor forfølgelse skulle bryde ind over »menigheden«; men naturligvis var det rart om den kunde forhales længst muligt så først børn og børnebørn oplevede den (»après nous le déluge«). Og det mål nåede man bedst ved med højre at holde på Gud, konge og fædreland og den nedarvede sociale orden. Ifølge deres sociale stilling var IM.s lægfolk – så snart social bevidsthed vågnede i dem, det skete sent – mest at finde til venstre, men des mere måtte førerne holde tilbage og holde de bredere lag i ro; derfor prædikede de med en lidenskab som kunde stige til arrigskab om at lyde øvrigheden, betale skat, støtte forsvaret etc. og tilrådte indtrængende at undlade at stemme ved valgene; motiveringerne var »åndelige«, men motiverne var politiske: jo flere af IM.s lægfolk der blev hjemme på valgdagen, des færre stemmer fik Venstre (hvad venstrepressen heller ikke var i tvivl

om); og IM.s religiøse forkyndelse var i det hele stærkt politisk inficeret, men altså netop højrepolitisk: ved at være »upolitisk« gavnede man Højres sag mest i datidens situation. Jeg tror ikke at Thyssen har overvurderet de politiske og kulturelle motiver i den grundtvigske bevægelses historie og ideologi-dannelse; men nok at han har undervurderet betydningen af den kirkelige modstander, Indre Missions, indflydelse. Hans værk åbner vej til den næste store forskningsopgaves løsning: virkelig at udrede med om muligt samme lærdom og skarpsindighed som her det intrikate sammen spil mellem de to kirkelige hovedretninger.

»Grundtvigsk nederlag« kaldte Hal Koch sin anmeldelse og fik svar som han havde råbt i den efterhånden noget gulnede bøgeskov med de lidt faldede kærminder. Det er jo sandt at selvom grundtvigianismen fik afgørende indflydelse på idédannelsen i vore venstrepartier fik den ikke direkte politisk betydning og da slet ikke i den forstand hvori grundtvigianerne håbede det. Dens folkelige kulturdrøm og de dermed sammenhængende skoleidealer led fuldstændigt nederlag overfor examensskolen; dens kirkelige frihedssyn har inspireret vor kirkepolitiske udvikling, men også netop kun inspireret; den »kirkelige anskuelse« om trosordet er selv på grundtvigsk hold en ærværdig genstand som man betragter i montre ved det årlige museumsbesøg. Men med alle disse og flere »nederlag« har bevægelsen, og da især nygrundtvigianismen, alligevel været med at skabe et åndeligt klima her til lands som vi ikke for meget godt vilde undvære; som en noget ubestemmelig faktor, umulig at afgrænse, har den ikke for-gæves slået til lyd for frihed og frisind – ord som kan dække over de mærkeligste ting, men som dog vel betyder noget i retning af at de andre også har lov at være her selvom de er

fæle, og at vi er her for at finde os i hinanden selvom det er svært – og desuden skal folks menneskeværd ikke vurderes efter deres meninger. Nok led grundtvigianismen nederlag – men ikke fordi dens mænd var for små, snarere ifølge den »livslov« den har indsundet i os: sejerløse falde kæmper alle – og dog satte den frugter som vi alle daglig nyder uden at tænke på hvor vi har dem fra. Der er trods alt noget ved en bevægelse som kan danne grundlag for et så monumentalt mindesmærke over sit nederlag som det Thyssen har skabt.

P. G. Lindhardt.

Troels Fink: Fem foredrag om dansk udenrigspolitik efter 1864. (Universitetsforlaget i Aarhus, 1958). 81 s.

Historieprofessorn i Århus Troels Fink höll i höstas fem föredrag, som nu utgivits i bokform under titeln »*Dansk udenrigspolitik efter 1864*«. Det är en till omfånget liten, till innehållet tungt vägande skrift, i viktiga punkter byggd på förut obegagnat källmaterial. Framställningen blir glänsande genom professor Finks förmåga att förena klara linjer, stark koncentration och fin analys med ett livfullt berättande, som trots knappheten ger utrymme åt belysande och spännande episoder. Med sådant mästernskap borde en översikt av Sveriges utrikespolitiska historia formas i anslutning till det stora verk som nu närmar sig avslutningen.

Professor Finks ledmotiv är att klarlägga förhållandet mellan utrikespolitik och försvarspolitik; därvid blottas motiv och synpunkter som i den offentliga debatten av naturliga skäl aldrig kommit fram. Efter 1864 års nederlag i kriget mot Preussen och Österrike dominerades den danska politiken under några år av hoppet om återvinnande av de danska delarna av Slesvig. 1867 års härordning byggde på denna tanke; Danmark skulle ha

en liten, väl utrustad och rörlig armé, som kunde samarbeta med en fransk expeditionskår i händelse av ett fransk-tysk krig. Vid krigsutbrottet 1870 blev frågan aktuell, en del ledande politiker var benägna för aktion, och underhandlingar öppnades med en till Köpenhamn sänd representant för den franske kejsaren; de danska studenterna, samlade till möte i Klampenborg, jublade vid underrättelsen om fransk krigsförklaring. Redan inom några veckor blev dock den preussiska överlägsenheten i kriget uppenbar, och de dansk-franska förhandlingarna avbröts. Sedan dess kännetecknas dansk utrikespolitik intill det andra världskriget av en vilja till neutralitet som i allt högre grad präglades av uppfattningen att man under inga förhållanden fick komma i krig med Tyskland. Den sista etappen av denna neutralitetspolitik med reservationer blev följdriktigt försvarets nedskrivning och uppgivelsen inför Tyskland i april 1940.

Under 1800-talets sista decennier blev försvarsfrågan, liksom senare i Sverige, ett stridsämne mellan partierna vid sidan av frågan om parlamentarismens genomförande. Köpenhamns befästade, särskilt på sjösidan, genomfördes under Estrupiatet. Den utrikespolitiska tanken bakom befästningsverket var närmast att Köpenhamn i händelse av ett tyskt angrepp under ett storkrig skulle kunna hålla ut tills man fick hjälp från England och/eller Ryssland, men åtminstone vid vissa tillfällen ansåg Estrup själv att risken av ett krig med Tyskland till varje pris måste undvikas. »Jag anser det därför nödvändigt«, yttrade Estrup privat år 1878, »att vi i tid närmar oss Tyskland så mycket att det inte kan vara något som helst tvivel om att Danmark kommer att stå på dess sida i varje läge och aldrig gå emot det.« Monarkens och högerns man förebådade alltså den politik som kom att drivas sextio år senare, men han gen-